

Tuugkisten en hun gebruik in de noordelijke Graafschap

Dr. Everhard Jans

Toen ik in 1994 mijn boek *Tuugkisten in Oost-Nederland* (met medewerking van twee Duitse onderzoekers, dr. Andreas Eijnck en Helmut Piepenpott) publiceerde, wijdde ik uiteraard ook een hoofdstuk aan deze bergmeubelen in de Gelderse Achterhoek (p. 55-62). Dat we inmiddels al weer driekwart jaar in Lochem wonen, kon ik destijds nog niet weten!

Nu is er gelegenheid er weer eens scherper op te letten: inmiddels kon ik in het Landgoed-Hotel Montferland, in het Liemerse Zeddam, in de vestibule een bijzonder waardevol exemplaar opmeten, een huwelijkskist voor Fenne Busschers, blijkens ingekerfde inscriptie ontstaan in 1737. De oudst bekende kledingkisten in Oost-Nederland bezitten panelen met het briefpaneelmotief, dat in feite “gezonken cultuurbezit” is van laatgothische koorbanken in laatmiddeleeuwse kerken (vgl. de oude Calixtuskerk in Groenlo).

Bovengenoemde kist uit Zeddam bezit (in de achttiende eeuw!) twee breed vormgegeven briefpanelen, met daarboven als fries een Renaissancistisch kettingmotief, dat ook aan oudere Vlaamse kisten voorkomt, evenals in Twente. De Zeddamse kist (Montferland 1) is 1,24 meter breed en 77,5 centimeter hoog. De boerentimmerman die deze fraaie kist vervaardigde leefde ver van de heersende stijlen in steden als Doesburg, Arnhem en Zutphen. Volkskunst leeft vanuit de traditie: de wet van de remmende vooruitgang. Hier is sprake van een sterke stijlvertraging: een achterstand van 250 jaar!

Nog steeds kunnen we onder meer in de Lebbenbrugge bij Borculo en in het museum erve Kots bij Lievelede fraaie voorbeelden aantreffen van deze streekeigen boerenmeubels.

Tuugkisten bij H.W. Heuvel

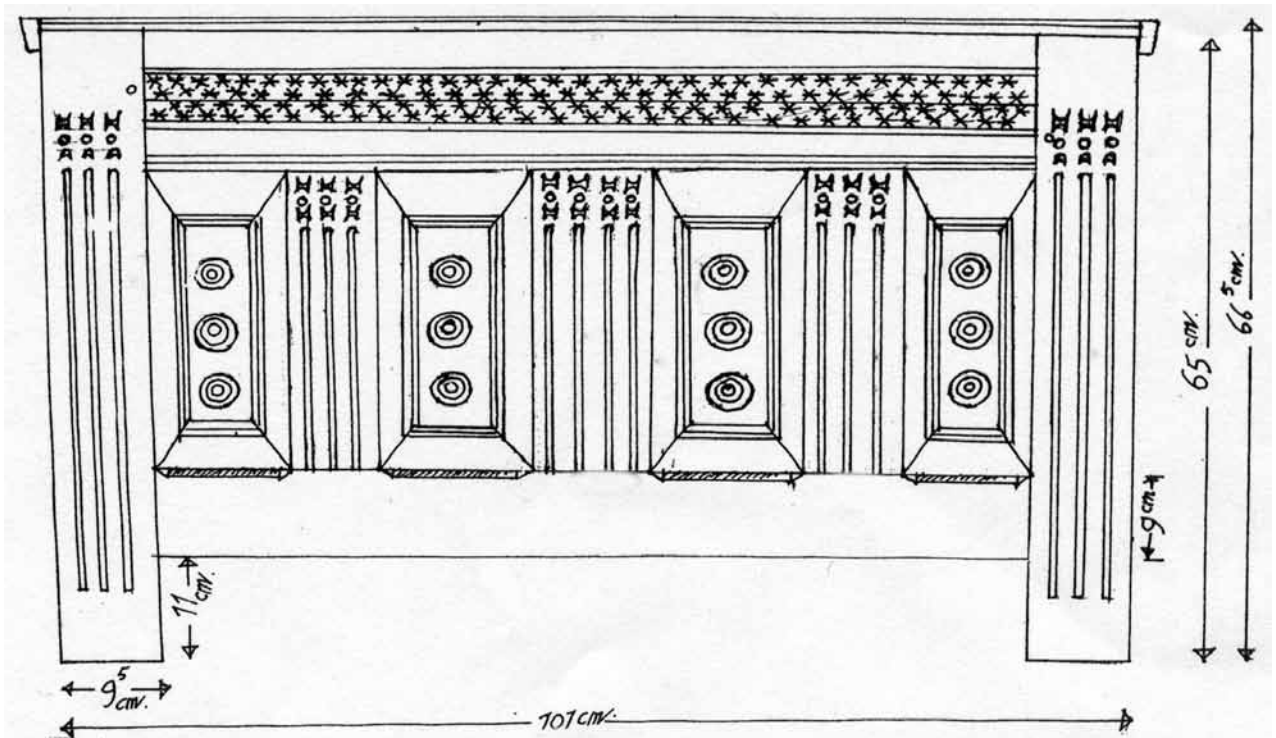
Natuurlijk heeft ook de grote Achterhoekse volkskundige en pedagoog, meester Hendrik Willem Heuvel, al in het begin van de twintigste eeuw, toen er nog veel meer bewaard was van het oude boerenleven, veel liefdevolle aandacht gehad voor de rol van de tuugkisten in het volksleven. “Hollanders” noemen de tuugkisten vaak dekenkisten. Dit is onjuist: de eerste lettergreep “tuug” verwijst naar het dialectwoord voor kleding. Het waren de voorlopers van commodes, kleerkasten en kabinetten, die de zwaar te openen kisten (te boers) verdrongen door een modernere oplossing van de hang- en opbergfunctie van kleding en textiel.

Heuvel kent de tuugkist vanuit zijn geboortestreek bij Gelders Laren: het mooie Oolde. Zijn onvolprezen boek, het standaardwerk *Oud-Achterhoekse boerenle-*

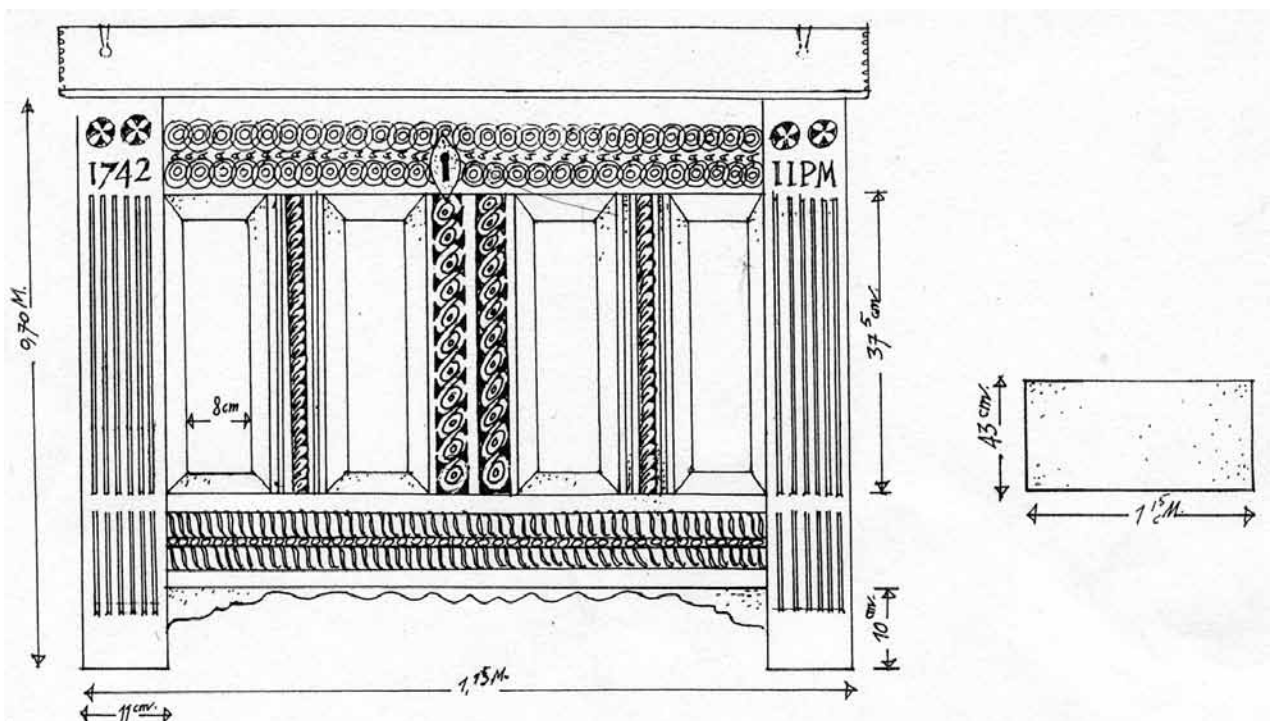
ven uit de jaren twintig van de vorige eeuw beschrijft de Meimaand: “Een dag of wat in Mei ziet men de “kistenwagens” rijden. Meestal komt de nieuwe knecht of meid op een avond te voet met het nodigste in een dichtgeknoopte doek. Eén of twee dagen later spant de boer in en rijdt met de nieuwe dienstbode naar het vorige huis, om de kleerkist te halen. ‘k Zal niet vergeten, hoe ik voor drie jaren met Vader en Jan meereed naar zijn oude broer in de Schoolt. Daar moesten we eerst koffie met een boterham gebruiken en een poosje praten. Eindelijk droegen Vader en Jan de kist uit het kleine kamertje vóór op de deel naar de wagen. Een mooie eikenhouten kist, die Jans grootvader al gebruikt had, toen die boerenknecht was, op het voorfront in vakjes verdeeld, zijn vierkante en cirkelvormige figuren uitgesneden; net onder het deksel vindt mee twee bakjes (“inschrien” heet men ze), het ene voor horloge, kerkboek, geldbeurs en om er stopgaren, knopen, enz. in te bergen; in de grote ruimte is zijn “tuug”, d.i. zijn boven- en ondergoed”. Het “kistentuug” (de kleding in de kist) speelde in de negentiende eeuw bij Achterhoekse bruiloften nog een rol, aldus Heuvel: “De Vrijdag, door ons kinderen met verlangen tegemoet gezien, is daar. Om een uur of negen stappen we in “t kistentuug”, de vrolijke kleedwagen (huifkar) in!... Na langer dan een uur gevaren te hebben horen we van verre gezang. Weldra zien we op een boerenerf een wemelende mensenmassa”. Ook bij de kerkgang in Laren (nu: aanbouw van een Kulturhus) werd het kistentuug uit de kisten te voorschijn gehaald. Heuvel: “Er is klokgelui in de zonnige lucht, blijde tonen van dorpen in het rond. In de stille boerenhoeven tooit men zich in “kistentuug”. Hendrieke-Meuje en Jan Willem-oom komen al uit de Achter-Oolde en zitten geduldig te wachten, tot onze volk gereed zijn. Nog andere burens verzamelen zich bij ons huis en dan tijgt men op weg, een hele schare van kerkgangers in Zondagsgewaad”.

De noordelijke Achterhoek

Kisten uit de noordelijke Achterhoek hebben wat de kerfsnedeverisering betreft een eigen karakter. Een door mij opgemeten exemplaar uit Neede (particulier bezit, Almelo) bezit vier panelen (front), is 1 meter breed en 66,5 centimeter hoog. Van de oude Grie-

Tuugkist met hoekstijlen uit Neede, particulier bezit Almelo.
Laatste kwart zeventiende eeuw. Triglyfen op hoekstijlen.
Opmeting: E. Jans.

Tuugkist met hoekstijlen uit de noordelijke Achterhoek,
hoogstwaarschijnlijk Laren.
Inscripties: 1742 en initialen opdrachtgever: IIPM. Particulier
bezit, Friesland. Opmeting: E. Jans.

ken en Romeinen (tempelbouw) afgekeken zijn de gleuven (cannelures) op de poten en de tussenregels van de panelen, terwijl de cirkels op de panelen door boring ontstaan zijn. Een metalen stempeltje zorgde door inslaan met een hamer voor sterretjes die dienden als vlakversiering. Een tuugkist uit de omgeving van Laren, voorzien van de ingekerfde initialen IIPM (voer voor genealogen) en het jaartal 1742 op de linker hoekstijl is bijna gelijk van grootte; een breedte van 1,15 meter plus een hoogte van 70 centimeter.

De oudste gedateerde Achterhoekse kist is een meubelstuk uit Gelders Laren. Dit voorbeeld is gedagtekend ANNO 1682. Qua vormgeving lijkt het front sterk op de eerstgenoemde kist uit Neede, die uit het laatste kwart van de zeventiende eeuw dateert.

Uit de buurt van Lochem komt een tuugkist van het welbekende pannenkoekenrestaurant erve Brooks, stammend uit de voor de landbouw gunstige periode 1750-1800. Heel bijzonder is een uit de hogere kunst afkomstig driehoekig intarsiamotief van ebbenhout, dat in de panelen toepassing vond. Een kettingfries geleedt de bovenste regel (plank), terwijl een bekwaam gehanteerde guts van de boerentimmerman annex meubelmaker zorgde voor een pittige kerfsnederversiering. In het streekmuseum de Lebben-brugge bij Borculo, nog tijdig gered door meester Heuvel en de Oudheidkundige vereniging de Graafschap, wordt goed bewaard een sledekist met vier panelen en een schuin geplaatste, geprofileerde basisplank. Volkskundigen zeggen dat dit kisttype samenhang met kleinere en grotere vertrekken in de boerderij, toen het los hoes in onbruik raakte: een burgerlijke invloed. De hoekstijlen van de oudere kisten zorgden dat de kistbodem van planken op veilige afstand bleef van de soms vochtige vloer van leem of keitjes. Bij de sledekist was deze afstand veel kleiner.

Het door dr. Lex Schaars samengestelde Achterhoekse woordenboek, dat als thema-afl levering over "t huus" gaat (1984) zegt: "Eenvoudige kisten waren van vurenholt of soms van grenenholt. Disse kisten wodn vaak zwart of broene evarfd. Mooier en duurder waren de kisten van ekenholt". Het verhaal gaat dat ze ook wel op jaarmarkten werden verkocht. De

boerentimmerman maakte ze, net als lijk-kisten, op bestelling. Uit Twente kennen we huwelijkscontracten die bij de bestelde kisten horen. Dat zal ook in noordelijke Graafschap het geval zijn geweest. Nader archiefonderzoek door heemkundekringen moet dit nog hard maken. De sleutel tot genealogische naspelingen zijn natuurlijk de namen op de kisten, en een gelokaliseerde stijl van het front. Wie weet wat er nog uit de bus komt!

Verder onderzoek

Volkskundige Adriaan Buter bezat een kist uit Neede, 1,42 meter lang en 78 centimeter hoog, die in dit protestantse gebied uitsluitend met gutssteekjes versierd werd (gij zult u geen gesneden beeld maken- uit de theologie). Het bergmeubel was voorzien van hoekstijlen en een voorfront van vier panelen. Tussen pootuiteinden en sokkelplank zijn barok aandoende hoekvullingen van eikenhout aangebracht. Er waren ook tuugkisten met drie panelen bekend. Duidelijk is, dat het kisttype uit Markelo en omringende buurtschappen (Stokkum, Elsen, Herike) verwant was aan de noord-Achterhoekse tuugkisten. Dat is ook merkbaar aan de kabinetten in Gelselaar en Geesteren met opgerold linnen, in rozetvorm: een invloed van de Markelose plattelandscultuur. Belangrijk is het ook dat het hier gaat om protestantse gebieden, met een sterk op elkaar lijkende streektaal.

Nader onderzoek kan nog meer tuugkisten uit de noordelijke Graafschap in particulier bezit aan het licht brengen, die dan opgemeten of gefotografeerd kunnen worden voor vergelijkend onderzoek. Voor dat doel kunnen bezitters hiervan contact opnemen met de auteur, die in Lochem woont, sinds april van dit jaar (tel. 0573-257752). Bij voorbaat dank!

Literatuur:

E. Jans, H. Piepenpott en A. Eijnck, *Tuugkisten in Oost-Nederland. Versiering en typologie*, Oldenzaal 1994, met name hoofdstuk 10: "Tuugkisten in de Gelderse Achterhoek", p. 55-62 en hoofdstuk 11: "Tuugkisten rond Markelo", p. 62-68.

Tuugkist op de deel van het erve Brooks in Gelselaar. Periode 1750-1800. Intarsiamotief (ebbenhout) van donkere driehoekjes boven en onder in de panelen. Kerfsnederversiering, kettingfries (komend uit de renaissance). Opmeting: E. Jans.

